

Надністрянський говір у художній мові Б. Лепкого

Х. М. Стецик, Л. А. Добровольська

Національний авіаційний університет
Corresponding author. E-mail: chrystyna1991@ukr.net

Paper received 05.02.18; Revised 08.02.18; Accepted for publication 09.02.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-152VI45-16>

Анотація. У статті досліджено художню мову Б. Лепкого з погляду відображення в ній надністрянського говору. Проаналізовано особливості використання надністрянських діалектних рис у контексті розвитку тогочасної літературної мови в Західній Україні. Визначено статус і функціональне навантаження говіркових елементів у структурі художнього тексту Б. Лепкого.

Ключові слова: надністрянський говір, діалектизм, літературна мова, художня мова, мовна норма.

Проблема взаємодії художньої мови і територіальних діалектів актуальна в сучасному українському мовознавстві. Аналіз відображення говорів у мові художньої літератури дає змогу простежити особливості літературно-діалектної взаємодії, виявити, які з діалектних рис, у якому обсязі, яким чином і з якою метою вжиті в мові художніх творів.

Використання гуцульського, покутського, бойківського, буковинського говорів в українській художній літературі неодноразово ставало об'єктом лінгвістичного вивчення. Специфіку відображення цих діалектів у мові художніх творів проаналізовано в працях Ф. Жилка [3], Б. Кобилянського [5], В. Грещука і В. Грещук [2], І. Матвіяса [8; 9] та ін. Надністрянський говір у такому плані досліджено значно менше. Предметом вивчення стали надністрянські діалектні елементи в художньому мовленні Б. Голода [1], М. Шашкевича [4], М. Яцкова [10]. Мова художніх творів Б. Лепкого з погляду відображення в ній надністрянського говору ще не була об'єктом дослідження, що зумовлює актуальність теми нашої розвідки.

Метою статті є проаналізувати специфіку використання надністрянських діалектних рис у художній мові Б. Лепкого.

“Дослідники діалектів і говорів, що визначають якусь індивідуальність, спирають свої висновки здебільшого на живій мові оточення в дитинстві, а далі в школах у юнацькому та молодечому віці даного автора” [4, 193]. Мовна особистість Б. Лепкого формувалася під впливом народної мови, в оточенні фольклорної стихії. Локальним докільям письменника, з якого він виростав, говірками, в ареалі яких провів юнацькі роки, були подільські і надністрянські: до шести років Б. Лепкий жив на території поширення подільського діалекту – в с. Крегулець Гусятинського району, з яким після переїзду в шестирічному віці на Бережанщину контактів не мав; дитинство і юність минули в ареалі надністрянського говору – в селах Поручин і Жуків Бережанського району та в місті Бережани. Саме надністрянські говірки, з носіями яких автор мав живе контактування в усвідомленому віці, більше вплинули на формування мовної особистості Б. Лепкого. Як згадує письменник, він у Поручині “пізнав село та зжився з сільським народом” [7, с. 478] – отже, добре засвоїв його мову – діалектну надністрянську.

Художня мова Б. Лепкого позначена впливом надністрянської живомовної стихії, характеризується активним уживанням надністрянських діалектних форм – фонетичних, морфологічних, синтаксичних, лексичних.

У книзі “Писання”, яку впорядкував і пояснення та примітки до творів якої написав Б. Лепкий 1922 року, знаходимо свідчення письменника про мотиви викорис-

тання ним діалектизмів у художніх текстах: “Я бачив людей, що були їй (події) причасні, зживався з ними, відчував їх горе і кривду і переносив те все на папір своїм власним, невишуканим і несилюваним способом. Я чув їх голос, їх крик розпуки і хотів закріпити їх на папері. Звідси ці провіціалізми, ці неграматичности, які легко стрінуть в моїх писаннях. Мені здавалося, що коли я скажу моїм героям говорити літературною мовою, так це буде примус, бо вони нею ніколи не балакали. Має стат життя, з усім своїм горем і щастям, з радістю і смутком був для мене важніший від чорнильних приписів” [7, с. 459–460].

Отже, Б. Лепкий розмежував ресурси літературної мови та діалекту і наявність говіркових одиниць у своїх новелах і оповіданнях мотивував необхідністю якомога точніше відтворити мову персонажів з усіма її виявами, зокрема й діалектними, завдяки чому досягти художньої переконливості в зображенні героїв твору.

Визначити, які надністрянські діалектизми вжиті в мові прози Б. Лепкого свідомо, як стилістичний засіб, а які потрапили в художнє мовлення мимоволі, випадково, досить складно. Для сучасного носія мови, наприклад, доречними, художньо виправданими будуть говіркові одиниці в такому сегменті тексту:

“*Ідь на попівство і кажи, щоби тобі дали їсти, а коньом, як видихаються, всип зерна. Ми підємо городами. Та це скажи в кухні, най для нас ладять вечерю, чуєш?*” [6, с. 24].

Відображені в мові героя твору надністрянські говіркові риси – закінчення –ом у давальному відмінку множини іменників, частка *най* – у наведеному контексті виконують художні функції, але, очевидно, діалектну належність таких мовних форм автор не усвідомлював, оскільки вживав їх і в нехудожніх текстах. Так, в історичному нарисі “Чекає нас велика річ” Б. Лепкий використовує флексію –ом, пор.: *Була се чиста комедія, от так, щоб людьом блахмана пустити* [7, с. 16]. Частка *най* фіксується, наприклад, у літературознавчому дослідженні письменника “Начерк історії української літератури”: *Крім того, єї милість дядина пані має кожної неділі справляти обід, ... а колиб зайхав який гість, то най се урядить через якогось доброго слугу* [7, с. 193].

У дослідженні особливостей вживання Б. Лепким елементів надністрянського говору необхідно зосередити увагу на тому, в яких контекстах і якою мірою використовує письменник діалектні форми в мові малої прози, що дасть змогу визначити, які елементи надністрянського говору Б. Лепкий вводив у твори цілеспрямовано, для досягнення художньої мети, а які – як звичайні, стилістично нейтральні мовні одиниці.

Лише в мові героїв художніх творів Б. Лепкого відображені такі елементи наддністрянського говору:

- голосний *i* замість *a* після м'яких приголосних і шиплячих: - Ну ходи вже, ходи, не *колидуї* за порогом – бурмотіла стара, відчиняючи засувом хату [7, с. 185];

- приставний *v* на початку слова перед приголосними: “Тут таг! Ну, чого випулила *вочи*? Не бачила чоловіка чи що?” [7, с. 388];

- іменники у формі двоїни: О, що богач, то кажу... Дасть *дві ниви*, і пару волів, і *дві корови* і скриню. Як гадаєте, зле? [7, с. 96];

- закінчення *-iv* у родовому відмінку множини іменників: - *З хмарів* читає – додала бабуся [7, с. 290];

- флексія *-ex* у давальному відмінку множинних іменників: Тепер, коли я його при якій оказії здибло, то скажу йому так: пильнуйте, пане мачальнику, щоби ви своїх пальців у громадських *грошех* не мачали [7, с. 43];

- енклітичні форми особових займенників: “О, виш, дідова! Як заорав! Бодай *му* так дідьки вилами спину орали” [7, с. 75];

- частка *няй* у наказовому способі дієслів: *Няй* отець духовні *будуть* вибачні і *няй* на мене не *гніваються*! [7, с. 267];

- форми майбутнього часу, утворені з *бути* і дієслова в минулому часі: - Твій чоловік Нута, – говорив вернувши з міста додому, – *буде мав* багато грошей, дуже багато, страх як багато грошей! [7, с. 191];

- фонетично змінені залишки перфекта в минулому часі дієслів: - Сусе Христе! *Забравесь* мені рідні діти, а тепер мене такий паршак мамунею кличе! – бурмотіла під носом [7, с. 185];

- прийменник *біз* у значенні ‘через’: А йно як напеться і лице і руки і ноги трохи обмие, то *тікайте* з хати. *Тікайте біз* подвірре, *біз* садок, *біз* загумінок, на першу межу [7, с. 292];

- частки *йно*, *ая*, *чей*, вигуки *адіть*, *ігій*, *мой*, сполучник *нім*: Роби, синоньку, як знаєш. Я тобі женитися не бороню, щобиш не нарікав на мене. А *йно* бери собі гідну [7, с. 40], - Ге, ге, паничу! Колись воно було, *ая*, було... І садок був і хата була і поле... [7, с. 82], Пізно приходите, господарю, дуже пізно. Але спробуємо, *чей* ласка божа поможе [7, с. 292], Як я колись тут ... їздив, то сонце вже було геть-геть, – і ми не спізналися. А нині? *Адіть*, де сонінько! [7, с. 61], Усьо швидко тай швидко, так як би чоловік мав десять рук. *Ізій!* [7, с. 66], *Мой!* Таж він ціле життя в арешті не сидів, нікого до криміналу не завдав, громаду ніколи не зрадив [7, с. 76], — Лишися коло коний, *нім* зерно з'їдять, а я піду спитати [7, с. 144].

Включення зазначених наддністрянських говіркових елементів тільки в мову персонажів твору свідчить про наявність установки у свідомості автора на сприймання їх як діалектних і намагання використовувати зі стилістичною метою – для мовної характеристики героїв, їхн соціальної та етнографічної ідентифікації. Усвідомлюючи діалектну належність ужитих мовних одиниць, Б. Лепкий супроводжує деякі з них коментарями. У примітках до творів подано тлумачення таких діалектних форм: *буде мав* – “матиме, такого *futurum* уживають скрізь у Галичині” [7, с. 472], *щобисьте роботу скінчили* – “щоб роботу скінчили єсьте; щоб ви роботу скінчили; форма вживана мало що не скрізь у східній Галичині” [7, с. 472], *ая* – “так, так!” [7, с. 472], *адіть* – “адивіть! А глядіть!” [7, с. 472].

Як показує аналіз матеріалу, найчастіше Б. Лепкий уживає елементи наддністрянського говору у функції літературної мови, вводить діалектні одиниці як нормативні компоненти і в мову автора, що в умовах розвитку тогочасної західноукраїнської літературної мови було явищем природним і закономірним. Як відомо, у період функціонування західноукраїнського варіанта літературної мови, орієнтованого на місцеві діалекти, говіркові елементи проникали в художню мову стихійно, без спеціальної стилістичної настанови. Без заделегідь визначеної художньої мети у творах Б. Лепкого використано такі, наприклад, діалектні риси: голосний *e* замість *o* після шиплячих (вечерниці), *o* на місці *a* перед складом з наголошеним *a* (богач), твердий *p* (вечеру), приголосний *ф* на місці звукосполучення *хв* (фіст); закінчення *-ови*, *-еви* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду (кумови, купцеви), флексія *-и* в родовому, давальному, місцевому відмінках однини іменників жіночого роду (чести, незалежності), прикметники у вищому ступені порівняння з суфіксом *-йши-* (сильніший, яснійший), редульовані вказівні займенники (тоті), дієслова з суфіксом *-чи* в неозначеній формі (утечи, оббичи), частки *най*, *коби* та ін.

Більшість засвідчених у художній мові Б. Лепкого наддністрянських діалектних рис уживаються спорадично, фіксуються лише в окремих позиціях, однак вони добре відбивають специфіку наддністрянського говору у фонетиці, морфології і синтаксисі.

Мова творів Б. Лепкого засвідчує широке використання наддністрянської діалектної лексики. До багатьох говіркових слів письменник у примітках до творів і, рідше, безпосередньо в тексті подає тлумачення, що свідчить про авторське ставлення до них як до лексем територіально обмеженої сфери вживання, напр.: *пирого* – “вареники з пшеничної муки, начинені картоплею і сиром та присмаженою на маслі, або на олію (олії) цибулею. Їх їдять зі смитаною” [7, с. 474]; *торбійка* – “бідна, така що з торбою за прошенням хлібом ходить; торбій-наший” [7, с. 469]; *бичевно* – “прут, до якого прикріплений батіг; бичевна бувають гладкі і плетені з кількох прутів” [7, с. 469]; *праник* – “ковенька, котрою переться білля” [7, с. 475]; *веренька* – “веретка, грубе, дешеве полотно рядно, котрим застелюють віз, в дощ вбірають на плечі, носять у йому траву і т.д.” [7, с. 468]; *рантух* – “біла хустка, якою завязувалися жінки на велике свято, кругом голови, тоді попід бороду і кінець знов на голову” [7, с. 478]; *баламут* – “мішок на обрік (овес з січкою), який причіпали на попасі до дишля, щоб з нього коні їли” [7, с. 480]; *обійсте* – “загорода, себто хата з подвіррем та хлівами й стодолюю” [7, с. 475]; *сестрінка* – “донька сестри” [7, с. 474]; *фатка* – “сітка на дручку до ловлення риби” [7, с. 468]; *куртина* – “це в Поручині коротка опанча. Куртини носять однаково жінки й мушцини, старі й молоді, ціле село; тільки на щодень темні, а на свято здебільшого білі” [7, с. 473]; *родичі* – “це у Східній Галичині не свояки, а батьки, себто: батько й мати. Свояків називають – родина, братів і сестер – ріднею” [7, с. 469].

Безпосередньо в тексті Б. Лепкий пояснює значення діалектного слова *тета*, пор.: - *Тето* – озвалася Настя (всі старші, здавна знайомі жінки приходять нам *тетами*), слухайте, тето, чи небіщика можна побачити? [7, с. 275].

Більшість лексичних діалектизмів, прокоментованих автором, – це лексеми, що називають явища позамовної дійсності, які в літературній мові не мають однослівних відповідників. Вони позначають сегменти матеріальної і духовної культури галичан, тобто виконують передусім номінативно-пізнавальну функцію. Очевидно, вживання у творах таких діалектних лексем і розлоге їх тлумачення зумовлене бажанням письменника поширити знання про народне життя Галичини за межі цього регіону.

Надністрянська діалектна лексика в художніх творах Б. Лепкого відображена в мові персонажів та в мові автора і представлена різними лексико-тематичними групами слів, зокрема назвами осіб за родинними стосунками, віковими особливостями, родом діяльності, зовнішніми і внутрішніми ознаками (*стрий* ‘батьків брат’, *тета* ‘старша жінка’, *сараче* ‘бідолаха’), найменуваннями житлових і господарських будівель та їх частин (*утихлір* ‘приміщення для зерна’, *стрих* ‘горіще над хатою’), номінаціями предметів домашнього побуту, знарядь праці (*келішок* ‘чарка’, *обрус* ‘скатертина’, *рискаль* ‘лопата’, *горнець* ‘гличик на молоко’), назвами одягу (*кафтан* ‘верхній одяг; коротке пальто зі складка-

ми ззаду’, *рантух* ‘святковий головний убір заміжньої жінки – біла, тонка хустка’), найменуваннями їжі, напоїв, продуктів харчування (*пирого* ‘вареники’, *зупа* ‘суп’, *гарбата* ‘чай’), назвами тварин і рослин (*товар* ‘худоба’, *бузьок* ‘лелека’, *дріб* ‘домашня птиця’, *сверцок* ‘цвіркун’, *нетля* ‘нічний метелик’, *базник* ‘бузок’), номінаціями абстрактних понять (*хосен* ‘користь’, *публіка* ‘ганьба’, *празник* ‘свято, храм’).

Отже, у художніх текстах Б. Лепкого відображено низку різнорівневих надністрянських говіркових форм. Дослідження складу надністрянських діалектних рис у мові автора і в мові персонажів художніх творів показує, що деякі говіркові одиниці використано як засіб досягнення стилістичних завдань. Уведення автором окремих фонетичних і морфологічних діалектизмів тільки в мовлення персонажів вказує на спробу усвідомленого підходу до використання надністрянського говору. Однак більшість засвідчених у творах діалектних одиниць, ужитих як у мовних партіях героїв, так і в мові автора, виступають стилістично нейтральною складовою художнього мовлення, вжиті як нормативний компонент тогочасної західноукраїнської літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

- Грещук В. Надністрянський діалект у мові новел та оповідань Б. Голода/В. Грещук, В. Грещук // Рідне слово в етнокультурному вимірі. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції.-Дрогобич, 2011.-С. 93-102.
- Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис/В. Грещук, В. Грещук.-Івано-Франківськ, 2010.-309с.
- Жилко Ф. Т. Мова новел Марка Черемшини / Ф. Т. Жилко // Українська мова і література в школі.-1954.-№4.-С. 20–31.
- Кисілевський К. Говорові особливості Шашкевичевої мови // Маркіян Шашкевич на Заході/–Вінніпег, 2007.– С. 193 – 205.
- Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова / Б. В. Кобилянський.-К., 1960.-276 с.
- Лепкий Б. Кара та інші оповідання / Б. Лепкий. – Львів, 1905. – 182 с.
- Лепкий Б. Писання: твори в 2 т. / Б. Лепкий. – Київ, 1922. – Т. 2. – 493 с.
- Матвіяс І. Відображення говорів у мові творів Леся Мартовича / І. Матвіяс // Культура слова.-Вип. 73.-К., 2010.-С. 80 – 84.
- Матвіяс І. Г. Відображення гуцульського говору в мові творів Марка Черемшини / І. Г. Матвіяс // Мовознавство.-2011.-№ 2.-С. 14-18.
- Матвіяс І. Діалектизми в мові творів Михайла Яцкова / І. Матвіяс // Українська мова. – 2013. – № 1. – С. 20 – 23.

REFERENCES

- Greshchuk V. The above Dniester dialect in the language of short stories and short stories by B. Golod / Vasyl Greshchuk, Valentyna Greshchuk // Native Word in Ethnocultural Dimension: Materials of the 3 International Scientific and Practical Conference. – Drohobych, 2011. – P. 93-102.
- Greshchuk V. Southwestern dialects in the Ukrainian artistic language. Essay / Vasyl Greshchuk, Valentyna Greshchuk. - Ivano-Frankivsk, 2010.
- Zhylko F. T. The language of the novels of Marko Cheremshyna / T. F. Zhylko // Ukrainian Language and Literature at School. – 1954. – 4. – P. 20-31.
- Kysilevskiy K. Dialectal features of the language of Shashkevych / Markiyan Shashkevych West. Winnipeg, 2007. – P. 193-205.
- Kobylyansky B. Dialect and literary language / B. Kobylyansky. – Kyiv, 1960.
- Lepky B. Punishment and other stories / B. Lepky. – Lviv, 1905. – 182.
- Lepky B. Pysannia: a 2-story volumes / B. Lepky. – Kyiv, 1922. – V. 2. – 493.
- Matviyas J. The Reflection of dialect peculiarities in the language of Martovych Les / J. Matviyas // Culture of the word. – 73. – K., 2010. – P. 80-84.
- Matviyas J. The Reflection of hutsul dialect in the works by Marko Cheremshyna/J. Matviyas//Linguistics.-2011.-2.-P. 14-18.
- Matviyas J. The dialecticisms in the language of works by M. Jatskiv / J. Matviyas // Ukrainian Language. – 2013. – 1. – P. 20 – 23.

The above Dniester dialect in the artistic language of B. Lepky

Ch. M. Stetsyk, L. A. Dobrovolska

Abstract. In this article the artistic language of B. Lepky in terms of reflecting it Upper-Dniester dialect is explored. The features of dialect use in the context of contemporary literary language in western Ukraine are analyzed. The status and functional loading of dialectal elements in the structure of B. Lepky literary text is determined. It is established, that the use by the author most of Upper-Dniester dialectal units in works is not as sociated with stylistic guidelines. In the conditions of instability and lack of normalization and codification of literary language writer was focusing on language with local dialects, spontaneously, unconsciously introduced Upper-Dniester dialectal elements in literary texts without predetermined stylistic goal.

Keywords: Upper-Dniester dialect, dialecticism, literary language, art language, language norms.

Надністрянський говор в художественном языкe Б. Лепкого

Х. М. Стецик, Л. А. Добровольская

Аннотация. В статье исследован художественный язык Лепкого с точки зрения отражения в нем надднестровского говора. Проанализированы особенности использования надднестрянских диалектных черт в контексте развития тогдашнего литературного языка в Западной Украине. Определены статус и функциональная нагрузка диалектных элементов в структуре художественного текста Б. Лепкого.

Ключевые слова: надднестрянский говор, диалектизм, литературный язык, художественная речь, языковая норма.